

Hayri Alkan

<https://orcid.org/0000-0002-3035-8367>

Dr., Türkiye, asilhayri6527@hotmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Alkan, H. (2025). Kazvinî ve İbnü'l-Verdî'nin Kozmografya Eserlerinde Şifalı Bitkiler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme . *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (4), 909-928.

Kazvinî ve İbnü'l-Verdî'nin Kozmografya Eserlerinde Şifalı Bitkiler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Öz

13. yüzyıl İran coğrafyasının önemli isimlerinden biri olan Zekeriyâ b. Mahmûd el-Kazvinî'nin (öl. 682/1283) 'Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat ile 14. ve 15. yüzyıl Şam ve Filistin coğrafyasının önemli isimlerinden biri olan Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. el-Verdî'nin (öl. 861/1457[?]) Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib adlı coğrafya konulu eserleri, İslâm dünyasının en bilinen metinleri arasında yer almakta olup kozmografik bir anlayışla kaleme alınmıştır. Bu iki eserin ana içeriğini kozmografya ve coğrafya bilgileri oluşturmaktadır. Ayrıca biyoloji, astroloji, mineraloji, zooloji, jeoloji ile tarihî ve dinî bilgi türlerine de rastlanmaktadır. Eserlerin içerik çeşitliliği ve sunduğu bilgilerin geniş bir alana hitap etmesi, onları Ortaçağ tarihi ve tarihçiliği açısından önemli kaynaklar hâline getirmektedir. Kazvinî ve İbnü'l-Verdî'nin eserlerinde yer alan bitkiler bölümlerinde, bitkilerin anatomisi ve tedavi edici nitelikleri ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Bu bölümler, dönemin bitki bilimi ve halk hekimliği konusundaki bilgi birikimini yansıtmaları bakımından son derece değerlidir. Söz konusu eserlerde geçen bitkiler yalnızca doğal özellikleriyle değil, aynı zamanda insanlar üzerindeki etkileri, kullanım şekilleri ve hangi hastalıklara karşı tercih edildikleriyle birlikte sunulmuştur. Bu çalışmanın amacı, her iki eserde yer alan aynı bitki ve baharatların geçmişten günümüze hangi amaçlarla ve ne gibi yöntemlerle kullanıldığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazvinî, İbnü'l-Verdî, Bitkiler, Tıp

Medicinal Plants in the Cosmographical Works of Kazvini and Ibn al-Wardi: A Comparative Study

Abstract

The 'Acâ'ib al-Makhluqât wa-Gharâ'ib al-Mawjûdât by Zakariyyâ b. Maḥmûd al-Qazvinî (d. 682/1283), a prominent figure of 13th-century Iran, and the Ḥarîdat al-'Ajâ'ib wa-Farîdat al-Gharâ'ib by Abû Hafs Sirâj al-Dîn 'Umar b. al-Wardî (d. 861/1457[?]), a leading scholar of 14th- and 15th-

century Syria and Palestine, are among the most renowned works of the Islamic world and were written with a cosmographical perspective. The principal content of these two works consists of cosmographical and geographical knowledge. In addition, they contain information on biology, astrology, mineralogy, zoology, geology, as well as historical and religious subjects. The diversity of their content and the breadth of information they offer make these texts significant sources for the history and historiography of the Middle Ages. In the sections devoted to plants, al-Qazvî and Ibn al-Wardî examine in detail the anatomy and therapeutic properties of various species. These sections are highly valuable for reflecting the knowledge of botany and folk medicine of their time. The plants mentioned are presented not only with their natural characteristics but also with their effects on humans, modes of use, and the ailments for which they were preferred. The aim of this study is to demonstrate for what purposes and by which methods the same plants and spices appearing in both works have been used from the past to the present.

Keywords: al-Qazvî, Ibn al-Wardî, Medicinal Plants, Medicine

Giriş

İnsanoğlu hayatın belirli dönemlerinde envâi çeşit sebepler yüzünden hastalanmaktadır. İnsanların bu hastalıklardan kurtulabilmesi için insan vücuduna etki eden ilaçlardan/devâlardan faydalanmaktadır. Bu ilaçlar iki türlüdür: müfred ve mürekkeb ilaçlar. Müfred ilaç, tek başına kullanılan ilaçlardır. Mürekkeb ilaç ise, birden çok maddenin belirli oranlarda bir araya gelmesiyle oluşan ilaçlardır. Doğada yer alan her madde müfred ilaçlar kapsamına girmektedir. Hastalıkların tedavi edilmesi için çeşitli müfred ilaçlardan yararlanılmıştır (Baytop, 1994). Geleneksel tıp anlayışında müfred ilaçlar, şifalı bitkiler ve baharatlardan oluşur. Ünlü Yunan hekimleri Hipokrat/Bukrât (öl. MÖ 460 [?]-375 [?]) ve Galen/Câlinûs (öl. 200 [?]), bu maddeleri tedavi aracı olarak kullanan önemli tıp bilginleridir. Daha sonra İslâm dünyasında büyük etki bırakan İbn Sînâ (öl. 428/1037), hastalıkların doğal yollarla tedavi edilebileceğini belirtmiş ve el-*Kânûn fî t-Tıbb* adlı eserinin büyük bir bölümünü müfred ilaçlara ayırmıştır (İbn Sînâ, 2022). 13. yüzyıla gelindiğinde ise tıp eserleri dışında kalan bazı eserlerde de müfred ilaçlara dair bilgiler yer almaya başlamıştır. Bu eserler arasında, coğrafya ve kozmografya alanında yazılmış olmasına rağmen müfred ilaçlarla ilgili bilgilere de yer veren Kazvinî'nin '*Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât* adlı eseri (Zekeriyâ b. Mahmûd el-Kazvinî, 2000) ile 15. yüzyılda İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib* adlı eseri (İbnü'l-Verdî, 1991) öne çıkmaktadır.

1. Kazvinî ve İbnü'l-Verdî'nin Hayatı ve Eserleri

Kazvinî, 598/1202 yılında Kazvîn'de doğmuştur. Sahâbe Enes b. Mâlik'in soyundan gelmektedir (Kazvinî, 2000). 631/1233'te Dımaşk'ta bulunduğu sırada Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240), Musul'da iken ise Ziyâeddin İbnü'l-Esîr (öl. 637/1239) ve Esîrüddîn Ebherî (öl. 663/1265) ile tanışmış ve onların ilminden faydalanmıştır (Kazvinî, ts.; Abbâs el-Azzâvî,

1957). Ayrıca Hille ve Vâsıt'ta kadılık yapmıştır (Zekî Muhammed Hasan, 1981; Abbâs el-Azzâvî, 1957). Faziletli ve saygın bir âlim olarak tanınan Kazvinî, uzun yıllar Bağdat'ta yaşamış ve şehrin önde gelen ilim insanlarından biri olmuştur (Abbâs el-Azzâvî, 1957). 7 Muharrem 681/7 Nisan 1283'te Vâsıt'ta vefat eden müellifin cenazesi Bağdat'a götürülerek burada defnedilmiştir (Kazvinî, 2000; Ağarı, 2009; Abbâs el-Azzâvî, 1957). Kazvinî'nin *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd* (Şehirlerin Eserleri ve Kulların Haberleri) ile *'Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat* adlı iki eseri vardır. *Âsâru'l-Bilâd*, 674/1276 yılında yazılmıştır (Çelebi, 2007, s. 60). Eser, bölgesel coğrafya ile alakalı olup bir önsöz, üç mukaddime ve yedi iklim üzerine kaleme alınmıştır. Eserin önsözünde iklim türleri, yeryüzü şekilleri, ülkeler ve milletler hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Birinci mukaddimede şehirler, köyler ve bunların genel durumu (Kazvinî, ts.); ikinci mukaddimede ülkelerin karakteristik özellikleri (Kazvinî, ts.); üçüncü mukaddimede ise yeryüzünün iklimleri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır (Kazvinî, ts.). Mukaddimelerin ardından, yedi iklim sınıflandırmasına göre her bölgedeki önemli şehirler, enlem ve boylamlarıyla birlikte verilmekte ve saat farkları açıklanmaktadır. Daha sonra, şehirler alfabetik sıraya göre tanıtılmakta ve her biri tarihî ve coğrafi açıdan detaylandırılmaktadır (Kazvinî, ts.). *'Acâibü'l-Mahlûkât*, İslâm dünyasının en önemli kozmografya eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Biyoloji, astroloji, mineraloji, zooloji, jeoloji, kozmografya ve coğrafya gibi alanlarda çeşitli bilgiler içeren bu eser, vezir ve tarihçi Atâ Melik Cüveynî'ye (öl. 681/1283) sunulmuştur (Kazvinî, 2000; Ağarı, 2009). Dört mukaddime, iki makale ve bir sonuç (hâtime) bölümlerinden oluşan eser, kozmografya ve coğrafya açısından büyük bir değere sahiptir. Özellikle ikinci makale, birinci makaleye kıyasla daha kapsamlı ve ayrıntılıdır (Kazvinî, 2000). Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. el-Verdî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ma'arratü'n-Nu'mân'da yetişen müellif, kendisinden yaklaşık yüzyıl önce yaşamış olan Ebû Hafs Zeynüddîn İbnü'l-Verdî (öl. 749/1349) ile sıkça karıştırılmış ve eseri yanlışlıkla ona isnat edilmiştir (Çelebi, 2007; Kehhâle, 1993; İbn İyâs el-Hanefî, 1982; Sariyannis, 2015; Amari, 1854; Alkan, 2024). İbnü'l-Verdî, eserini 815–824/1412–1421 yılları arasında Halep Kalesi'nin komutanı Şahin el-Müeyyed'e atfetmiştir (Krachovsky, 1963; Alkan, 2024). Zilkâde 861/Ekim 1457 tarihinde vefat etmiştir (Bilge, 2000; Alkan, 2024). İbnü'l-Verdî *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib* adlı eseri kaleme almıştır. Eserde coğrafya, kozmografya, astronomi, jeoloji, tarih (kısmen), mineraloji, zooloji ve biyoloji gibi çeşitli alanlara ve dinî ilimlere has kıymetli bilgiler bulmak mümkündür (İbnü'l-Verdî, 1991).

'*Acâibü'l-Mahlûkât* ile *Harîdetü'l-'Acâ'ib* hem usûl hem de muhteva açısından önemli benzerlikler göstermektedir. Her iki eser de yalnızca kozmografya alanıyla sınırlı kalmayıp coğrafya, botanik, zooloji, mineraloji ve hatta mitoloji gibi pek çok farklı disiplini bir arada bulundurmaları bakımından önemlidir. Eserlerin ortak yönlerinden biri de ilmî bilgilerin yanı sıra efsanevî ve halk rivayetlerine geniş yer vermeleridir. Bu durum, kimi zaman gerçek bilimsel verilerin arka planda kalmasına ve göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Özellikle bitkilerle ilgili bölümlerde hem tıbbî hem de coğrafi açıdan kıymetli bilgiler, mitolojik ve efsanevî anlatıların gölgesinde kalmıştır.

Kazvinî ve İbnü'l-Verdî'nin eserlerinde yer alan bitkiler bölümlerinde, bitkilerin anatomisi ve tedavi edici nitelikleri detaylı bir biçimde ele alınmaktadır. Bu bölümler, dönemin bitki bilimi ve halk hekimliği konusundaki bilgi birikimini yansıtmaları bakımından oldukça kıymetlidir. Söz konusu eserlerde geçen bitkiler sadece doğal özellikleriyle değil, aynı zamanda insanlar üzerindeki etkileri, kullanım şekilleri ve hangi hastalıklara karşı tercih edildikleriyle birlikte sunulmuştur.

2. Şifalı Bitkiler ve Baharatlar

Bitkiler hem hastalıkların önlenmesinde hem de tedavi süreçlerinde insan sağlığını koruma açısından vazgeçilmez bir role sahiptir. İnsanlık tarihinin erken dönemlerinden itibaren insanlar, doğada bulunan şifalı bitkilerin sağlığa olan faydalarını keşfetmiş ve bu bitkileri farklı yöntemlerle kullanmaya başlamıştır. Şifalı bitkiler, sadece hastalıkları tedavi etmekle kalmamış, aynı zamanda bedeni ve zihni iyileştirici etkileriyle halk arasında yaygın olarak tercih edilmiştir. Bu bağlamda, insanlar sağlıklı kalabilmek ve hastalandıklarında iyileşebilmek amacıyla bitkilerden ve baharatlardan çeşitli şekillerde faydalanmışlardır. Şifalı bitkilerle ilgili pek çok eser bulunmaktadır. Bunlar, tarih boyunca insan sağlığını koruma amacıyla yazılmış tıbbî metinler ve bitki koleksiyonlarıdır. Özellikle Kazvinî'nin '*Acâibü'l-Mahlûkât* ile İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acâ'ib* adlı eserleri, tıp tarihi açısından önemli olsa da bu eserler doğrudan tıp kitapları olarak nitelendirilemez. Ancak buna rağmen bu iki eser kendi alanlarında önemli bir yere sahiptir.

Kazvinî'nin '*Acâibü'l-Mahlûkât* adlı eserinde toplam 190 adet bitki ve baharat hakkında bilgi yer almaktadır. Burada bitkilerin hem tedavi amaçlı kullanımları hem de coğrafi dağılımlarıyla ilgili detaylarla sunulmuş, aynı zamanda bazıları efsanevî nitelikler taşıyan anlatılarla zenginleştirilmiştir (Kazvinî, 2000). Buna karşılık, İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acâ'ib* adlı eserinde 84 bitki ve baharatın tanıtımı yapılmıştır (İbnü'l-Verdî, 1991). Şimdi iki eserde yer alan ortak bitki ve baharatlar hakkında bilgi verelim:

2. 1. Ağaç Kavunu (Ütrüc): Sıcak iklimlerde yetişen (İbnü'l-Verdî, 1991), turunca benzeyen (Kazvinî, 2000) ve yaklaşık 20 yıl yaşayan bir bitkidir. Salgın hastalıklara karşı koruyucu etkilerinin bulunduğu belirtilmektedir. Mide üzerinde baskı yapmasına rağmen iştah açıcı özellik göstermektedir. Çarpıntı ve sarılık tedavisinde destekleyici olarak kullanılmaktadır (İbnü'l-Verdî,1991). Yaprakları çiğnendiğinde ağız tadını iyileştirir ve soğan ile sarımsak kokusunu gidermektedir. Beyne olumlu etkileri olduğu, kalbi güçlendirdiği de kaydedilmektedir (Kazvinî, 2000).

2. 2. Armut (Kümesra): Armut çiçeğinin geleneksel tıpta beyin fonksiyonlarını destekleyerek zihinsel kapasitenin güçlenmesine katkı sağladığı belirtilmektedir (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000). En iyi niteliklere sahip armut, ince kabuklu, hoş kokulu, sulu, tatlı ve yuvarlak biçimli olandır. Tatlı ve ekşi olmak üzere iki türü bulunur. Tatlı armut bağırsakları yumuşatıcı etki gösterirken, ekşi armut kabızlığa neden olabilmektedir. Mideyi güçlendirir, susuzluğu giderir ve safra salgısını dengeleyici etkiler gösterir. Ancak aşırı tüketimi kolon iltihabına (kolit) yol açabilir. Armut çekirdeklerinin bağırsak parazitlerini (helminthler) öldürmede etkili olduğu kaydedilmiştir (İbnü'l-Verdî, 1991). Yapraklarının, sedefotu ile birlikte pişirilerek uygulanması durumunda diş eti kanamalarını durdurucu etki gösterdiği belirtilmektedir. Meyvesinin kalp sıcaklığını yatıştırdığı, susuzluğu giderdiği ve safra kesesi ağrısını hafiflettiği aktarılmaktadır (Kazvinî, 2000). Bununla birlikte, bağırsak iltihabını (enterit) tetikleyebileceği de belirtilmektedir (Kazvinî, 2000).

2. 3. Ayva (Sefercel): Ayva yaprağı külü, çinko elementinin göz sağlığı üzerindeki etkilerine benzer bir fayda sağlamaktadır. Aynı etki, ayva odununun külü için de geçerlidir. Ayva çiçeği, geleneksel tıpta beyin fonksiyonlarını güçlendirme ve kalbi ferahlatma özellikleriyle öne çıkmaktadır (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000). Ayvanın susuzluğu bastırma ve mideyi kuvvetlendirme gibi özellikleri de vardır (Kazvinî, 2000).

2. 4. Badem (Levz): Badem göğüs hastalıkları, öksürük ve kan tükürme gibi durumlarda faydalı bir bitkidir. Hafif müshil etkisi gösterir, incirle birlikte tüketildiğinde bu etkisi daha da artar. Geleneksel tıpta köpek ısırmasına karşı kullanılmaktadır. Acı badem sıcak ve kuru tabiatlı olup deri hastalıklarının tedavisinde ek olarak kullanılabilir. Badem yağı, kulak ağrısını hafifletici ve baş ağrısını dindirici özelliklere sahiptir (İbnü'l-Verdî, 1991). Acı bademin tüketilmesi, zihinsel uyanıklığı artırırken sarhoşluğu önleyici etkisi olduğu kaydedilmiştir (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000). Görme yetisini güçlendirdiği, akciğer, dalak ve böbrek kanallarını açıcı etkiler gösterdiği belirtilmektedir (İbnü'l-Verdî, 1991). Kilo aldırıcı özelliği de mevcuttur. Pişirilmiş acı badem, cilt lekelerini giderme ve bağırsakları açma amacıyla

kullanılmaktadır. Bal ile karıştırılıp tüketildiğinde bağırsak fonksiyonlarını destekleyici etki sağlar. Uyuz tedavisinde de kullanıldığı bilinmektedir (Kazvinî, 2000).

2. 5. Kabak (Kar’): Kabak, sindirimi kolay bir besin olup safra sağlığını destekleyici özelliklere sahiptir. Taze sıkılmış kabak suyu, gül yağı ile karıştırılarak uygulandığında kulak ağrılarını hafifletici etkisi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kafada oluşan şişkinliklere karşı kullanılmaktadır. Kabak haşlaması, öksürüğün giderilmesi ve göğüs hastalıklarının tedavisinde destekleyici bir yöntem olarak önerilmektedir. Susuzluğu gidermekle birlikte aşırı tüketimi mideye, sara (epilepsi) hastalarına, balgamlı bünyelere ve bağırsaklara zararlı etkiler gösterebilir (İbnü’l-Verdî, 1991). Balkabağı, kabak türlerinden biri olup daha büyük boyutlara ulaşan bir varyetedir. Geleneksel tıpta benzer özellikler taşımakla birlikte özellikle besleyici değeri açısından farklılık göstermektedir (Kazvinî, 2000).

2. 6. Ceviz (Cevz): Sindirimi zor bir besin olmakla birlikte incirle birlikte tüketildiğinde bu etkisi hafifletilir. Ceviz yağı, çıban tedavisinde haricen uygulanırken, ceviz kabuğu kanama durdurucu özellik göstermektedir. Geleneksel tedavi yöntemlerinde köpek ısırığına karşı ceviz uygulaması önerilmektedir (İbnü’l-Verdî, 1991). Aşırı miktarda ceviz tüketimi, dilin uyuşmasına ve konuşmanın yavaşlamasına neden olabilir (İbnü’l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000). Yaş/taze ceviz, darbe sonucu oluşan yaralanmalarda ilgili bölgeye sarıldığında iyileştirici etki gösterir. Fazla miktarda tüketilmesi bağırsakları harekete geçirerek ishal yapabilir ve bağırsak parazitlerinin dışarı atılmasına yardımcı olur. Ceviz kabuklarının yakılması sonucu elde edilen kül, çıbanların tedavisinde ve saç koyulaştırmada kullanılır. Özellikle ceviz kabuğu külü, saçın doğal rengini koyulaştırarak siyahlaşmasını sağlar (Kazvinî, 2000).

2. 7. Dere Otu (Şibis): Dereotu pişirilip soğuk karışımlara ilave edildiğinde ağrıları hafifletici etkisi bulunmaktadır. Ayrıca tümörlere ve hıçkırığa iyi geldiği, uyku halini teşvik ederek derinleştirdiği belirtilmektedir (İbnü’l-Verdî, 1991). Ezilip hamur haline getirildikten sonra basurlar (hemoroid) üzerine sarıldığında tedavi edici özellik gösterebilir. Beyaz dereotunun çiğnenmesi, ağız mukozasında oluşabilecek zararlı etkileri önleyici bir işlev üstlenir. Dereotu çekirdekleri anne sütünü artırıcı etkisiyle bilinir, sürekli devam eden hıçkırığı yatıştırır ve sancıları giderir. Bunun yanı sıra meniyi azaltıcı etkisi olduğu ifade edilmektedir (Kazvinî, 2000).

2. 8. Dut (Tût): Dutun siyah ve beyaz olmak üzere iki türü vardır. Siyah dut, akrep sokmalarında topikal olarak uygulandığında ağrıyı hızla yatıştırıcı etki gösterebilir (Kazvinî, 2000; İbnü’l-Verdî, 1991). Beyaz dut türü ise sıcak ve yaş karakterde olup besleyici değeri düşük ve mideye zarar verici özellik taşır. Bununla birlikte, idrar söktürücü etkisi bilinmektedir (İbnü’l-Verdî, 1991). Ekşi dut ağacı yaprağı ise diş ağrısını hafifletici özellik taşır. Tatlı dut

yaprağı, üzüm ve siyah incir yaprağı yağmur suyu ile kaynatılır ve beyaz olan saça sürülürse onu siyahlaştırır. Dut kabuğu, kudret helvası ile birlikte tüketildiğinde karın bölgesini ve bedeni temizleyici bir işlev üstlenebilir (Kazvinî, 2000).

2. 9. Elma (Tuffâh): Elmanın tatlı, ekşi, acı, mayhoş ve tatsız olmak üzere çeşitli türleri bulunmaktadır. Ekşi elma, soğuk ve sert özellikte olup mideye zarar verebilir ve unutkanlığa yol açabilir. Buna karşılık tatlı elma, ılımlı sıcaklıkta olup mideyi ve kalbi güçlendirici etkiye sahiptir. Zehirlere karşı da faydalı olduğu belirtilir. Ancak elma kabuğunun mide üzerinde olumsuz etkileri olduğu söylenmektedir (İbnü'l-Verdî, 1991). Elma yapraklarının suyu, keçi sütüyle karıştırılarak içildiğinde yılan ve akrep sokmalarına ya da zehirlenmelere karşı koruyucu ve tedavi edici etki gösterebilir (İbnü'l-Verdî, 1991).¹ Elma çiçeği kokusunun zihni ve beyni güçlendirdiği ifade edilmektedir. Elma ağacının yapraklarından elde edilen suyun zehirlere karşı etkili olduğu (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991), nikris (gut hastalığı) nedeniyle oluşan ayak ağrıların giderilmesinde fayda sağladığı belirtilmiştir. Elma kokusu ve tüketimi, kalbi güçlendirir. Olgunlaşmamış elmanın ise akrep zehrine ve diğer zehirlere karşı iyi geldiği ifade edilmektedir (Kazvinî, 2000).

2. 10. Fındık (Bındık, Fındık): Semeresi beyni güçlendirir. Saçkıran olan birine fındık ezilip başına sürülürse saçların çıktığı belirtilmektedir (Kazvinî, 2000). İncir ve sedef otu ile karıştırıldığında akrep sokmasına karşı koruyucu etki gösterir. Ezilip bal ile birlikte yenildiğinde kronikleşmiş öksürüğü yok ettiği ve şekeri düşürdüğü ifade edilmektedir. Fındık kabuğu yakılıp dövüldükten sonra zeytinyağı ile karıştırılırsa bebeklerin gözlerindeki maviliği gidererek göz rengini koyulaştırdığı belirtilmektedir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 11. Fıstık (Butm): Fıstık, akciğer kanallarını açıcı ve mide ağzını (sfinkterini) güçlendirici etkiye sahiptir. Mide bulantısını önlemede etkili olduğu (Kazvinî, 2000), sürüngen ve akrep sokmalarında, ayrıca balgamlı öksürüğün tedavisinde fayda sağladığı belirtilmektedir. Cinsel gücü artırıcı özellik taşır (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000). Fıstık yağı göze uygulandığında, gözdeki mavilik² üzerinde iyileştirici etkiler gösterebilir (Kazvinî, 2000).

2. 12. Frenk Kimyonu (Kereviyâ): Frenk kimyonu, soğuk algınlığının tedavisinde kullanılabilecek bitkisel bir destek olarak bilinir ve kalp çarpıntısını yatıştırıcı etkiler gösterebilir. Yaklaşık 1 dirhem (3,2 gram) kadar tüketildiğinde bağırsak parazitlerini öldürücü ve idrar söktürücü özelliklere sahiptir (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000).

¹ Kazvinî şöyle der: “Elma ağacının yapraklarının sıkılan suyu zehirlere karşı etkilidir.” (Kazvinî, 2000, s. 209).

² Muhtemelen göz lekeleri veya bulanıklık.

2. 13. Hardal: Sıcak ve ılımlı tabiatlı olup zencefile göre daha güçlü etkilere sahiptir (İbnü'l-Verdî, 1991). Dumanı, hevâmları³ uzaklaştırıcı özelliğe sahiptir ve yüz temizliği için kullanılabilir. Ölmüş kan izlerinin giderilmesinde etkili olduğu belirtilmektedir. Yabanî hardal ise yüksek ateşten kaynaklanan nöbetlere karşı fayda sağlar. Saçkıran ve egzama tedavisinde ilgili bölgeye sarıldığında iyileştirici etkiler gösterebilir. Aynı zamanda siyatik⁴ ve eklem (mafsal) ağrılarının tedavisinde kullanılabilir. Hardal suyu, ağrı yapan kulağa damlatıldığında rahatlatıcı etki sağlar. Aç karna içildiğinde ağız kokusunu giderir. Cinsel isteği artırıcı etki gösterebilir (Kazvinî, 2000).

2. 14. Havlicân (Husrûdâru): Soğuk alınlığı, kolon (kalın bağırsak) ve böbrek ağrılarının tedavisinde kullanılan bir bitkisel destek olarak bilinir. Ağız tadını güzelleştirir, sindirimi kolaylaştırır ve mide sağlığına faydalıdır. Balgam ve nemden kaynaklanan rahatsızlıklar üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Siyatik ağrılarının hafifletilmesinde ve idrarını tutamayan hastaların tedavisinde kullanılabilir (İbnü'l-Verdî, 1991). Cinsel gücü artırıcı özelliğe sahiptir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991) ve yiyeceklere lezzet katar. Ayrıca bağırsak iltihaplanmalarına karşı tedavi edici etkiler göstermektedir (Kazvinî, 2000).

2. 15. Havuç (Cezer): Akciğer zarı iltihabı ve kronik öksürük tedavisinde faydalıdır (İbnü'l-Verdî, 1991); aynı zamanda cinsel isteği artırıcı etkisi bulunmaktadır (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Havuç çekirdeği, cinsel dürtüleri belirgin şekilde uyarıcı özelliğe sahip olup hayız (âdet) ve idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır. Sürünge sokmalarından kaynaklanan yaralarda yara üzerine uygulanmakta veya haricen tüketildiğinde iyileştirici etkiler göstermektedir (İbnü'l-Verdî, 1991). Havuç kökü bal ile pişirilip her gün 5 dirhem tüketildiğinde cinsel gücü artırmakta ve böbrek fonksiyonlarını desteklemektedir. Çekirdeğinin su buharı rahim bölgesine uygulanması ise düşük sağlamaktadır (Kazvinî, 2000).

2. 16. Hindibâ: Damarları açıcı ve kanı sulandırıcı özelliklere sahiptir. Akciğer ve damar sağlığı üzerinde olumlu etkiler göstermektedir (İbnü'l-Verdî, 1991). Nikris hastalığının etkilediği bölgelere sargı olarak uygulanması durumunda iyileştirici etkisi bulunmaktadır. Yabanî hindibâ, gözün beyaz kısmını daha parlak hale getirmektedir. Kök ve yaprakları, akrep, yılan ve eşek arısı sokmalarına karşı tedavi edici niteliktedir. Ayrıca, yüksek ateş kaynaklı nöbetlerin hafifletilmesine yardımcı olmaktadır (Kazvinî, 2000).

2. 17. Hurma (Nahl): Hurma, İslâm dünyasında yetişen mübarek bir ağaç olarak kabul edilir. Olgunlaşmamış hurma, baş ağrısına neden olabilir, sıtma nöbetlerini ve titremeyi

³ Zehirli böcek ve sürüngeçlerdir.

⁴ Siyatik, sinir dağılımı içerisinde kalçanın arkasından başlayan ve dizinin arkasına kadar uzanan şiddetli ağrılardır. Detaylı bilgi için bk. (Erdoğan & Günaldı, 2016, s. 20).

tetikleyebilir. Yaş/taze hurma ise insanın mizacını yumuşatıcı etkiye sahiptir ve meniyi artırır (İbnü'l-Verdî, 1991). Hurmanın çiğnenmesi ağızdaki sarımsak ve içki kokusunu gidermektedir (Kazvinî, 2000).

2. 18. İğde ('Unnâb): Bir kısmı yabanidir, bir kısmı da bahçelerde yetişmektedir. Meyvesi (semeresi) çoktur. Ağacı dikenlidir. İnsan vücudunda sıcaklık ve soğukluğu dengeler. Kalp, karaciğer, damar rahatsızlıkları ve kolesterol düzensizliği gibi çok çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Hünnâb/Unnâb meyvesinin çay olarak tüketildiğinde ateş düşürücü, ağrı kesici, stres azaltıcı, zihinsel yorgunluğu giderici, mide ve bağırsak hastalıklarını iyileştirici, öksürük, göğüs ve boğaz yumuşatıcı gibi özellikleri vardır. Bununla birlikte balgam artırıcıdır. Sindirimi zordur (Kazvinî, 2000). Yaprakları sargı yoluyla ısıdan dolayı göz ağrısına iyi gelir. Meyvesi kanı sakinleştirir. Kuşkusuz kanı kurutmaz, ancak pıhtılaştırır. Vücuda sürülürse ten rengini saflaştırır (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 19. Ispanak (Asfânâk, Asfânâc): Öksürük, göğüs rahatsızlıkları ve sarılık tedavisinde faydalıdır; ayrıca bel ağrılarını hafifletici etkisi bulunmaktadır. Ancak soğuk algınlığına bağlı rahatsızlıkları olan bireylerde olumsuz etkiler gösterebilir (İbnü'l-Verdî, 1991). Sindirim sistemi üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Ispanak çekirdeğinden 1 dirhem kadar tüketilmesi, ateşli hastalıklar ve kalp ağrılarının tedavisinde olumlu sonuçlar verebilmektedir (Kazvinî, 2000).

2. 20. İncir (Tîn): İncir ağacının yakılmış dallarının tozu sürme olarak göze çekildiğinde veya bir karışım halinde içildiğinde örümcek sokmasına iyi gelir. İncir dalının sütü, sokulan bölgeye uygulandığında zehrin vücutta yayılmasını engeller. Yaprak vermeden önce sıkılan suyu, çürük dişe uygulandığında fayda sağlar. Taze incir yaprakları ve olgunlaşmamış incir, köpek ısırıklarının tedavisinde etkilidir. Yapraklarının suyu ciltteki dövme izlerini siler. Olgunlaşmamış incir, belsoğukluğu, siğil ve akderi⁵ hastalıklarında kullanılabilir. Düzenli tüketildiğinde cilt rengini güzelleştirir ve kilo alımını hızlandırır. Taze veya kuru olarak tüketildiğinde baş ağrısını hafifletir. Çıbanların üzerine uygulandığında ve siğillere damlatıldığında tedavi edici etkisi vardır (Kazvinî, 2000). Yaralanmalardan kaynaklı cilt bozukluklarını temizler (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). İncir sütü, bal ile karıştırılarak göz bulanıklığını gidermek, iştahı kesmek ve akrep sokmalarına karşı koruma sağlamak amacıyla kullanılabilir (Kazvinî, 2000). Göğüs rahatsızlıklarına iyi gelir, tuzlu balgamin ve bazı deri hastalıklarının neden olduğu susuzluğu giderir. Kusmayı önleyici etkisi vardır. Akrep ve

⁵ Vitiligo olarak bilinir. Vücutta meydana gelen tebeşirimsi veya süt beyazı şeklinde renk bozukluğudur. Detaylı bilgi için bk. (Demirbağ & Güngörmüş, 2012, s. 41).

örümcek sokmalarına karşı şifa niteliğindedir. Zehirlenmelere karşı koruyucu özelliği de bulunmaktadır. Sabahları aç karnına ceviz içi veya bademle birlikte tüketilmesi vücuda büyük fayda sağlar. Pekmezi boğaz rahatsızlıklarını hafifletir. İncir sütü, donmuş kan ve yağ birikintilerini eritici etkiye sahiptir. Çıbanlara uygulandığında içindeki iltihabın akmasını sağlar ve iyileştirir. Ekmekle birlikte yenildiğinde pire oluşumuna neden olabilir. İncirin dumanı sinekleri ve sivrisinekleri uzaklaştırır (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 21. Karabiber (Fülfül): Hind'in Milyâr (Multân)⁶ olarak bilinen bölgesinde yetişen bir ağaçtır. Yeni oluşan karabiber, tüketildiğinde ve cilde uygulandığında sürüngen sokmalarına karşı koruyucu etkiye sahiptir. Cinsel isteği artırır. Pişirilmiş keçi ciğeri ile birlikte tüketilmesi bayılma vakalarını önler. Barut tozu ile karıştırılarak sürülmesi, sıraca⁷ ve akderi hastalıklarının tedavisinde fayda sağlar. Meniyi azaltıcı (Kazvinî, 2000) ve idrar söktürücü etkileri bulunmaktadır (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000). Aynı zamanda görme yetisini güçlendirmektedir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 22. Karanfil: Görme yetisini güçlendirir ve gözdeki bulanıklığı berraklaştırıcı etkisi vardır. Mide bulantısına iyi geldiği belirtilmiştir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Kokusu, sara hastalığında etkili olup beyni ve kalbi ferahlatır ve güçlendirir (Kazvinî, 2000). Ayrıca akciğer fonksiyonlarını destekleyici özellik taşır (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 23. Karnıbahar (Kanbît): Karnıbahar, ezilip alın bölgesine uygulandığında üzüntü ve sıkıntıyı hafiflettiği belirtilmiştir. Ancak aşırı tüketimi kâbus görmeye neden olabilir. Ağrı dindirici etkisinin yanı sıra titreme ve heyecan durumlarında sakinleştirici özelliğe sahiptir. Uyku getirir; ancak aşırı tüketimi görme yetisini olumsuz etkileyebilir. Karnıbaharın dumanı bahçelerde kullanıldığında zararlı parazitleri öldürür. Karnıbahar tüketimi meniyi artırır (Kazvinî, 2000) ve damar açıcı etkisi vardır (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000). Alkol bağımlılarının iyileşmesine yardımcı olduğu, şeker hastalıklarına iyi geldiği gibi gaz yaptığı da ifade edilmiştir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 24. Karpuz (Bittîh): Karpuzun cildi temizleyici ve tazeleyici etkisi vardır. Çekirdekleri egzama tedavisinde ve cilt lekelerinin giderilmesinde kullanılır. Kabuğu alna yapıştırıldığında göz ağrılarını hafifletici etkisi vardır (Kazvinî, 2000). Karpuz tüketimi mesane ve böbrek taşlarının parçalanmasına yardımcı olur (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991), idrar

⁶ Multân âmillikleri Batı (yönünden) Mukran sınırına, Güney (yönünden) Mansûre sınırına kadar genişir. (Mühellebî, 2006, s. 134; Türkçe çevirisi için bkz. Mühellebî, 2023, s. 153); Sırtını Zükâr Dağı'na dayamış bir şekilde, Mağrib'deki Becâye bölgesinde bulunan büyük bir şehirdir. İyiliği ve ürünü boldur. (Kazvinî, ts., s. 273); Mûliyâ (Multân) bölgesinde Lamgân Nehri adı verilen bir nehir geçer. (Anonim, 2008, s. 24); Mansûra'nın yarısı kadardır. Burası, *Ferecu Beytü 'z-Zeheb* olarak adlandırılır. (İstahrî, 2015, s. 169).

⁷ Bir nevi deri veremi olan bu hastalık, deri üzerinde kanlı irinli yaraların oluşmasıyla kendini gösterir. Detaylı bilgi için bk. (Doğramacıoğlu, 2017, s. 93).

söktürücüdür. Aynı zamanda vücuttaki lekeleri ve bazı deri hastalıklarını giderir. Çekirdeklerinin görme yetisini güçlendirdiği ifade edilmiştir. Karpuz, bedeni yumuşatır ve sindirimi kolaylaştırır. Ancak bozulmuş karpuz tüketimi zehirleyici etkiye sahip olabilir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 25. Kayısı (Mişmiş): Kayısı yapraklarının çiğnenmesi diş ağrısını hafifletir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Diş çürüklerinin oluşumu genellikle ekşi ve yaş/taze meyvelerin tüketiminden kaynaklandığı belirtilmiştir. Kayısı çekirdeği yağı basur tedavisinde kullanılabilir (Kazvinî, 2000). Kayısı, hızlı bir şekilde vücut ısını artırabilir. Mideyi soğutarak sindirimi olumsuz etkileyebilir. Kuru kayısı suda bekletilip tüketildiğinde ateş düşürücü etkisi vardır. Çekirdeği suda bekletilip yenildiğinde ise mide bulantısı, keder ve melankoli hissi oluşturabilir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 26. Kereviz (Kerefs, Kerfis): Kereviz, şişkinlik ve damar tıkanıklığına iyi gelir, ağrıları hafifletici etkisi vardır. Ağız kokusunu güzelleştirir. Nefes darlığını giderir. Mercimekle birlikte pişirilip suyu içildiğinde zehirlenmelere karşı koruyucu etki sağladığı ifade edilmiştir (İbnü'l-Verdî, 1991). İdrar söktürücü özelliğe sahiptir. Kadın ve erkeklerde cinsel isteği artırır (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000). Titreyen organların üzerine uygulandığında sakinleştirici etkisi olduğu, uyuz ve egzama tedavisinde fayda sağladığı belirtilir. Ancak kereviz tüketen kişiyi akrep sokarsa, durumun ciddiyet kazanabileceği söylenmiştir. Sıkılan suyu göze damlatıldığında gözdeki bulanıklığı giderir. Vücutta sıvı birikimini önler. Plasentanın atılmasını kolaylaştırır. Buharının bulunduğu ortamda yayılması, uyku getirici etki gösterebilir. Diş ağrısı ve hıçkırıklara karşı da etkili olduğu ifade edilmiştir (Kazvinî, 2000).

2. 27. Kestane (Şâhbulût): Zehirlere karşı koruyucu özellik taşır ve yaralanmalardan kaynaklanan kanamaların durdurulmasında etkilidir (Kazvinî, 2000). Aynı zamanda idrar söktürücü özelliği bulunmaktadır. Zehirlenmelere karşı şifalı olup kan akışını durdurucu etkiler gösterebilir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 28. Acur (Kısâ', 'Acûr): Köpek ısırıklarında tedavi edici özelliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Meyvesi susuzluğu giderir ve mesaneyi güçlendirir. Bayılma durumunda ateş düşürücü etkisi vardır. Çekirdeği idrar söktürücüdür. Cilt üzerine sürüldüğünde ten rengini iyileştirici etkiler gösterebilir. Safra kesesinin ısını düşürür (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Sarılığı hafifletici etkileri bulunur. Aynı zamanda ateş düşürücü etkisi de vardır. Ancak mide sıvısına zarar verebilir, sıtma belirtilerini artırabilir ve mideyi tahriş edebilir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 29. Kimyon (Kemûn): Kimyon suyu ile yıkanan yüzün daha berrak ve parlak olduğu belirtilmektedir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Ancak fazla miktarda tüketilmesi ciltte sararmaya yol açabilir (Kazvinî, 2000). Kimyon, sirke ile ezilip koklandığında burun kanamasını durdurucu etki gösterir. Sıkılmış suyu, gözleri parlatır ve görme keskinliğini artırabilir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Bağırsak parazitlerini öldürücü etkisi olduğu gibi soğuk algınlığına karşı koruyucu özellik de taşır. Az miktarda tüketilmesi yaraların iyileşmesini destekleyebilir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 30. Üzüm (Kerm): Üzüm bağının suyu, uyuz ve egzama gibi deri hastalıklarına karşı faydalıdır. Diş etlerinin güçlenmesi için üzüm yaprakları çiğnenebilir. İnce şekilde ezilen yapraklar, ateşli hastalıklar nedeniyle oluşan baş ağrılarına karşı başa sarıldığında iyileştirici etkiler gösterir. Ağrıyan bölgelere üzüm yaprakları ve örgüleri sarıldığında rahatlama sağlar. Çeşitli üzüm türleri mevcuttur, bunlardan en dikkat çekici olanı inek gözü üzümüdür; bu üzümün taneleri ceviz büyüklüğündedir. Bir diğer tür bekâr parmak üzümüdür. Bu üzümün taneleri uzundur, salkımlarının uzunluğu ise 1 zirâ⁸ kadar olabilir. Adeta bir yere asılmış kafataslarına benzeyen devâli (asma) çeşidi ise siyah renkli ve büyük salkımlıdır. Taneleri ağızla kırılabilir (Kazvinî, 2000). Zamanında kesilen üzüm, bağırsakları çalıştırarak cinsel gücü artırır ve meni üretimini destekler (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Üzüm buharı, yılan ve sürüngen sokmalarına karşı etkilidir. Sirke ile alındığında basur ve egzama tedavisinde faydalıdır. Midneyi güçlendirir, yaralanan bölgenin iyileşmesine yardımcı olur (Kazvinî, 2000). Üzüm, hızla olgunlaşan bir bitkidir. Vücuda güç katar ve kansızlığa iyi gelir. Göğüs ve akciğere de faydalıdır. Üzüm taneleri ezildikten sonra, yılan ya da sürüngen sokmalarına karşı yaralı bölgelere sürülerek fayda sağlar (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 31. Kuşkonmaz (Helyûn): Yaprakları pişirilerek elde edilen suyun tüketilmesi, bel ağrıları ve siyatik rahatsızlıklarının hafifletilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca bağırsak iltihabına karşı olumlu etkileri vardır. Bel ağrılarının tedavisinde ise özellikle bitkinin köklerinden faydalanılmaktadır. Kuşkonmazın idrar çıkışını artırıcı etkisi olduğu, ancak hamileliği zorlaştırabileceği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, cinsel isteği ve meni miktarını artırıcı özelliklere sahip olduğu ifade edilmektedir. Bitkinin çekirdekleri, diş ağrılarının hafifletilmesinde kullanılabilir. Ayrıca hayız döngüsünü düzenleyici etkiler gösterebileceği, ancak mide sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açabileceği ileri sürülmektedir (Kazvinî, 2000). Damarları genişletici ve balgam birikimini azaltıcı etkileri olduğu düşünülen kuşkonmaz, güçlü bir idrar söktürücü olarak da bilinmektedir (İbnü'l-Verdî, 1991).

⁸ İran zirâ'sı yaklaşık 65 cm'dir. Detaylı bilgi için bk. (Hinz, 1990, s. 79).

Çekirdeklerinden yaklaşık 2 dirhem kadar tüketildiğinde, meni akışını artırıcı ve cinsel gücü destekleyici etkiler gösterebileceği öne sürülmektedir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 32. Limon (Leymuseon, Limoson): Limon suyu, yılan ve engerek zehirlerine karşı koruyucu ve etkisini azaltıcı özelliklere sahip olabilir (Kazvinî, 2000). Ayrıca sarılık hastalığının tedavisinde destekleyici bir rol oynayabileceği belirtilmektedir. Susuzluğu gidermesi ve mide sağlığını desteklemesi, limonun bilinen faydaları arasındadır. Bunun yanı sıra, cinsel isteği artırıcı etkiler gösterebileceği ifade edilmektedir. Ancak, göğüs ve sinir sistemi üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği öne sürülmektedir. Etkilerinin, geleneksel tıpta bilinen ağaç kavunu (ütrüc) ile benzerlik gösterdiği belirtilmektedir. Limonun, yılan ve akrep sokmalarına karşı da koruyucu etkiler sağlayabileceği ifade edilmektedir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 33. Nane (Na'na): Nane mideyi güçlendiren (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000), sindirimi destekleyen ve hıçkırığı dindiren özelliklere sahiptir. Cinsel isteği artırıcı etkileri olduğu belirtilmektedir. Kadınlarda cinsel ilişki öncesinde hamile kalmayı engelleyici bir etkisinden bahsedilmektedir. Baş ağrılarında alına sargı şeklinde sürülür. Köpek ısırıkları faydalıdır (Kazvinî, 2000). Nane suyu sirke ile birlikte içildiğinde iç kanamayı durdurabilir. Ayrıca kan akışını kesici ve mideyi ısıtıcı özelliklere sahiptir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 34. Nar (Rummân): Nar ağacının dumanı yılan ve sürüngenleri uzaklaştırıcı etkiye sahiptir. Nar, kanlı diş etlerini iyileştirir ve sallanan dişleri güçlendirir. Kan tükürmeye engel olur (Kazvinî, 2000). Göğsü ve boğazı yumuşatır, mideyi temizler. Heyecanı bastırıcı ve cinsel gücü artırıcı etkileri de bulunmaktadır. Nar kabuğu sürüngenleri uzaklaştırmada kullanılır (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 35. Hindistan Cevizi (Nârcîl, Cevzü'l-Hindî): Kuru ve eski Hindistan cevizi, vücudu çıbanlardan temizler (Kazvinî, 2000). Özellikle şekerle birlikte tüketildiğinde cinsel isteği ve meni miktarını artırır. Eski yağı basur tedavisinde fayda sağlar (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000). Romatizmal rahatsızlıklarda rahatlatıcı etki gösterir. İdrar akıntısını durdurucu özellik taşır ve içildiğinde bağırsak parazitlerini öldürebilir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 36. Nohut (Himmus): Nohut tüketimi ten rengini güzelleştirir ve ciltteki çilleri (benekleri) yok eder. Merhem şeklinde cilde uygulandığında aynı etkiyi gösterir. Taze nohut ağız kokusuna neden olabilir. Yağı egzama tedavisinde kullanılır. Islatılarak diş ağrılarını hafifletir ve sesi netleştirir. Kaynatıldıktan sonra aç karna içilen suyu doğumu kolaylaştırır. Cinsel isteği artırır ve erkeklik organını güçlendirir (Kazvinî, 2000). Bağırsakları ve iç organları yumuşatır, mesaneyi temizler ve idrar söktürücü özelliğe sahiptir. Şiddetli sıtma ve sırt ağrılarının tedavisinde de yararlıdır (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 37. Pamuk (Kutun, Kutn): Pamuk yapraklarının suyu sıkılarak ishali olan çocuklara içirilirse tedavi edici etkiler gösterebilir. Pamuk meyvesi yumuşaksa vücudu yumuşatır, kalın ve sert olması durumunda ise bedeni zayıflatır. Pamuk cevzinin kabuğu yakılarak ağız ve diş yaralarının tedavisinde kullanılabilir (Kazvinî, 2000, s. 243). Pamuk çekirdeği ateş düşürücü etkisiyle bilinir, susuzluğu giderir ve sarılık semptomlarını hafifletici etkiler gösterir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 38. Patlıcan (Bâdıncân, Bâzıncân): Patlıcanın aşırı tüketimi damar tıkanıklığına, sara hastalığına, cüzzam ve kansere neden olabileceği gibi baş ağrılarını tetikleyip basur oluşumunu artırabilir (Kazvinî, 2000). Cilt rengini koyulaştırır, yüzde sararmaya ve deride leke oluşumuna yol açabilir. Ayrıca akan kanı durdurucu etkileri olduğu belirtilmektedir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 39. Pirinç (Erz): Pirinç tüketimi ağız ve dilde ağrılara yol açabilir. Kuşkusuz o zehirli gıdadır (Kazvinî, 2000). Üzerinde kalan kırmızı renkli tabaka yıkanmazsa karın ağrısı ve kabızlığa neden olabilir. En sağlıklı tüketim şeklinin süt ve yoğurtla birlikte olduğu ifade edilmektedir (İbnü'l-Verdî, 1991). Pirinç tüketimi ciltte parlaklık oluşturur, vücudu besler ve tüketen kişinin güzel rüyalar görmesine katkı sağlayabilir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 40. Salatalık (Hıyâr): İdrar söktürücü özelliğe sahiptir. Çekirdeği ezilip yüze sürülürse cildi güzelleştirir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Susuzluk hissini artırır (Kazvinî, 2000). Baygın birine koklatıldığında ayılmasına yardımcı olur. Ancak aşırı tüketimi böbrek ve kasık ağrılarına neden olabilir (İbnü'l-Verdî, 1991). Salatalık çekirdeği 10 dirhem kadar alınırsa mesaneyi temizler ve idrar söktürücü etkisi daha belirgin hale gelir. Ezilip vücuda sürülmesi, cildin güzelleşmesine katkı sağlar (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 41. Sarımsak (Sûm): Yarpuz (yabanî su nanesi) ile birlikte alındığında bit ve yumurtalarını öldürücü etki gösterir. Külü bal ile karıştırılarak cilt hastalıklarında⁹ kullanılabilir. Pişirilmiş hali diş ağrılarını dindirir ve boğaz rahatsızlıklarını iyileştirir. Kronik öksürüğe karşı etkilidir. Sürüngen ve yılan zehirlerine karşı panzehir olarak kullanılabilir. Köpek ısırıklarından kaynaklanan yaralanmalarda faydalıdır. Makat kaşıntıları için de tedavi edici özellik taşır. Bir yıl düzenli olarak tüketildiğinde, tedaviye dirençli ağız kokusunu ortadan kaldırır (Kazvinî, 2000). Sarımsak mideyi ısıtır, soğuktan ve nemden zarar görenleri korur, felçli bedene iyi gelir, damarları açar, karnı yumuşatır ve soğuktan kaynaklanan hastalıkları iyileştirir (İbnü'l-Verdî, 1991).

⁹ İbn Sînâ, temre ve yaralaşmış uyuz hastalığına iyi geldiğini nakleder. (İbn Sînâ, 2022, s. 126).

2. 42. Sedef Otu (Sezâb): Sedefotu, cinsel şehveti artırıcı etkiler gösterir. Hamile bir kadının rahim bölgesine dumanı verilirse düşük yaptığı rivayet edilir ().¹⁰ Kokusu epilepsi nöbetlerini hafifletir ve şiddetli baş ağrısına iyi gelir. Suyu emziren anne sütü ile karıştırılıp sürme olarak göze çekilirse görme kaybını engelleyebilir. Ezilmiş sedefotu, zeytinyağı ile karıştırılıp ağrıyan dişe konulursa acıyı dindirir. Natron (Ermeni boraksı) ile karıştırılarak egzama, siğil ve çiller üzerine sürüldüğünde bunları yok eder. Sarımsak kokusunu da gidermektedir (Kazvinî, 2000). Sedefotu çekirdeği, incir ve cevizle birlikte kullanıldığında zehirlenmelere karşı koruyucu etki gösterir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 43. Servi/Selvi Ağacı (Serv): Selvi ağacının yaprakları, sedef otu ile birlikte içildiğinde idrar söktürücü özellik gösterir. Taze yaprakları dövülüp yaraların üzerine konulduğunda iyileşme sürecini hızlandırır (Kazvinî, 2000). Kozalağının dumanı sivrisinekleri uzaklaştırır (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Yaprakları şarapla birlikte tüketildiğinde de idrar söktürür. Külü yanık ve çiban tedavisinde kullanılabilir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 44. Soğan (Basal): Soğan tüketimi cildi kırmızılaştırır. Cinsel arzuları harekete geçirir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Zararlı sıvıları vücuttan atar. Köpek ısırıklarının tedavisinde kullanılır ve zehirlere karşı koruyucu etki gösterir. Sıkılmış soğan suyu, gözdeki sıvı dengesine fayda sağlar ve görme keskinliğini artırır. Çekirdeği sürme gibi kullanıldığında gözdeki beyazlık ve egzamayı giderir. Saçkıran olan bölgelere sürülmesi tavsiye edilir. Tuz ile birlikte kullanıldığında siğilleri düşürür (Kazvinî, 2000). Soğan tüketimi kan dolaşımını artırır. Soğan yiyen kişinin karakterinin yumuşadığı, cilt renginin güzelleştiği ve görme duyusunun güçlendiği ifade edilir (İbnü'l-Verdî, 1991). Soğan çekirdeği, soğuk karışımlarla alındığında cinsel gücü artırıcı etkiye sahiptir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 45. Susam (Simsim): Susam yapraklarının ve ağaçlarının sıkılmış suyu saçların uzamasına yardımcı olur. Darbe kaynaklı morlukları ve donmuş kanı giderir. Derideki çatlaklara içme ve sürme yoluyla fayda sağlar. Hayız kanının sökülmesine yardımcı olur. Susam infüzyonu, cinsel şehveti ve meniye artırıcı etki gösterir (Kazvinî, 2000). Ayrıca sara hastalığı, göğüs rahatsızlıkları ve boğaz iltihaplarına iyi gelir (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 46. Şalgam (Şelcem): Şalgam tohumu pişirilerek yenildiğinde cinsel şehveti harekete geçirir. Rahatsızlık olan organlara sarıldığında iyileştirici etkisi vardır (Kazvinî, 2000). Meniyi artırır ve idrar söktürücü özelliğe sahiptir. İki kez pişirildiğinde dahi iştah açıcıdır. Hardal ve sirke ile pişirildiğinde daha lezzetli olur. Şalgam suyu, gözlerin görme kuvvetini artırır ve cinsel

¹⁰ İbn Sînâ, ezilip balla karıştırılarak vajinadan makata kadar sürülmesi veya fitil şeklinde kullanılması durumunda, rahimde ihtinak kaynaklı ağrılara iyi geldiğini belirtir. (İbn Sînâ, 2022, s. 134).

gücü artırıcı etkisi bulunur (İbnü'l-Verdî, 1991). Özellikle 2 dirhem kadar alınması bu etkiyi daha da artırır (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 47. Şeftali (Hûh): Şeftali yaprakları ince öğütülerek limon suyu ve susam yağı ile karıştırılır, ardından vücuda sürülürse ağda etkisi gösterir. Suyundan kulak içine damlatıldığında kulaktaki kurtları yok eder. Kuru şeftali, cinsel gücü artırıcı özellik taşır. Ancak soğuk bünyelere zarar verir. İştah açıcıdır ve mide ekşimesini önler (İbnü'l-Verdî, 1991). Şeftali yaprağı, sarımsak kokusunu giderici etkisi ile bilinir (Kazvinî, 2000). Göbek bölgesine sürüldüğünde bağırsaktaki parazitleri öldürür (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000).

2. 48. Bahçe Teresi (Hurf): Bahçe teresi, tüketildiğinde beyni güçlendirir, zekâyı artırır ve cinsel arzuları canlandırır. Suyu, sürünge sokmalarına karşı şifa verir. Bal ile karıştırılıp yara üzerine sürüldüğünde iyileştirici etkiye sahiptir (İbnü'l-Verdî, 1991). Dumanı sürüngeyi uzaklaştırır (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000). Çıbanlı uyuzlara, siyatik ağrılarına, egzamaya içme ve sargı yoluyla iyi gelir. Bal ile karıştırılarak tüketildiğinde veya sürüldüğünde sürünge sokmalarına karşı koruma sağlar. Hamile kadınlar tarafından fazla tüketildiğinde düşüğe neden olabilir (Kazvinî, 2000).

2. 49. Turp (Fucl, Fucul): Turp, sarımsak kokusunu gidermekle birlikte cinsel gücü artırır ve mideyi temizler. Suyundan göze damlatıldığında görme keskinliğini artırır. İçildiğinde yılan sokmalarına karşı koruyucu etki gösterir. Akrep sokmalarına karşı da etkilidir; turp yedikten sonra akrep sokması zarar vermez. Turp suyu akrebin soktuğu bölgeye dökülürse iyileştirici etki sağlar (İbnü'l-Verdî, 1991). Zehirli sokmalara, eklem ağrılarına ve dalak veremine iyi gelir. Boşaltım sistemine yardımcı olur (İbnü'l-Verdî, 1991). Turp yaprakları, görme yetisini güçlendirir ve süt üretimini artırır. Yeni doğum yapan annelerin tüketimi süt miktarını artırır. Erkeklerde zekâ gelişimine katkı sağlasa da ses tonunu bozabilir. Turp kökü akrebin üzerine konulursa akrebin ölümüne neden olur. Fazla tüketildiğinde bedende bit oluşumuna, baş, diş ve göz rahatsızlıklarına yol açabilir. Bal ile birlikte sargı olarak uygulandığında kronikleşmiş ağrıları giderir. Suyu deri lekelerini temizler ve nişadır ile karıştırılıp karına sürüldüğünde tenyaları öldürür. Sarılık hastalığında 5 gün boyunca içildiğinde iyileştirici etkisi vardır. Sürme olarak çekildiğinde görme keskinliğini artırır ve gözdeki beyazlıkları giderir. Yaprağı kurutulup öğütüldükten sonra sürme olarak kullanılırsa görme gücünü artırır. Çekirdeği cinsel şehveti artırır ve zehirlere karşı koruyucudur (Kazvinî, 2000).

2. 50. Turunç: Turunç yaprakları çiğnendiğinde ağızdaki kötü kokuları, özellikle soğan ve sarımsak kokusunu gidermektedir. Çiçeklerinin kokusu beyne fayda sağlamakta ve kalbi

güçlendirmektedir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991). Aynı zamanda soğuk algınlığından kaynaklanan hastalıklara karşı koruyucu etkisi bulunmaktadır (İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 51. Üzerlik (Harmal): Üzerlik, eklem ağrılarının tedavisinde etkilidir. İçeriğinde sarhoşluk veren bir madde bulunmaktadır. Sürme veya dâhili (ağız yoluyla) kullanım yoluyla kolon hastalıklarına iyi gelmektedir. Çekirdekleri sirkeyle ıslatılıp eve serpiildiğinde sinekleri uzaklaştırıcı etkisi vardır (İbnü'l-Verdî, 1991; Kazvinî, 2000).

2. 52. Yabanî İğde (Gubeyrâ): Yaban iğnesinin çiçeği, kadınlar tarafından koklandığında cinsel arzuları artırıcı etki göstermektedir. Meyvesi kan şekerini düşürücü, kusmayı önleyici ve idrar söktürücü özelliklere sahiptir (Kazvinî, 2000; İbnü'l-Verdî, 1991).

2. 53. Yabanî Kekik (Sa'ter): Çiğnendiğinde diş ağrısına iyi gelir. Kalça, akciğer ve mide ağrılarına faydalıdır. Kurt(çuk)ları düşürür, sancıya ve köpek ısırıklarına iyi gelir (İbnü'l-Verdî, 1991). Yabanî kekik, yılan sokmalarına karşı faydalıdır. Kirpi ve gelincik yılanlarının ısırıkları, yabanî kekik yenilerek tedavi edilir (Kazvinî, 2000).

2. 54. Zeytin (Zeytûn): Zeytin, yerli ve yabani olmak üzere iki türdür. Zeytin yaprağı ezilip suyu çıkarılarak, zehirli hayvan sokmalarında etkilenen bölgeye uygulanırsa zehrin yayılmasını engeller. Zehirlenen kişi zeytin yaprağı suyundan içerse, zehrin etkisi azalır. Yeşil zeytin yaprakları pişirilip eve serpilirse sinekler ve sürüngenler o ortamdan uzaklaşır. Yaprakları sirke ile kaynatılıp çiğnendiğinde diş ağrılarını hafifletir. Bal ile pişirilip çürüyen dişlere sürülürse dişler acısız şekilde çekilir. Yakılan yaprakların külleri sürme gibi göze sürüldüğünde fayda sağlar ve çinko etkisi gösterir. Zeytin reçinesi basur tedavisinde kullanılabilir. Zeytin yaprağı suyla ıslatılıp ekmele karıştırıldığında, bu karışımı yiyen fare hemen ölür. Yabanî zeytinin reçinesi, uyuz, egzama ve çürüyen diş ağrıları için tedavi edici özellik taşır. Tuzlu zeytin mideyi güçlendirirken akciğere zarar verebilir. Siyah zeytin, gece sohbetlerini artırır (uykusuzluk yapar), baş ağrısına ve melankoliye neden olabilir; ancak eklem ve siyatik ağrılarına iyi gelir. Arpa suyu ile karıştırıldığında kolay içilir, sıcak suyla tüketildiğinde ise kusturucu etki yapar. Bir hayvan tarafından sokulmak, ısırılmak ve içmek yoluyla zehirlenen kimse için faydalı olur. Yabanî zeytinyağı baş ağrısını hafifletir ve kanayan diş eti ile sallanan dişlerin tedavisinde gargara olarak kullanılabilir. Çekirdeği kaynatılırken çıkan buhar, diş ağrıları ve akciğer hastalıklarına iyi gelir (İbnü'l-Verdî, 1991). Yaprığın suyu çıkarılıp eve serpilirse sinekleri uzaklaştırır. Sakızı basur tedavisinde kullanılır; suyla ıslatılıp ekmeğe katıldığında ve fareye yedirildiğinde fareyi öldürür. Zeytin sakızı çürük dişlerin içine yerleştirildiğinde ağrıyı dindirir. Ayrıca zararlı mikroorganizmalar üzerinde öldürücü etki gösterir ve uyuz ile egzama tedavisinde kullanılmaktadır (Kazvinî, 2000).

Sonuç

Kazvinî'nin '*Acâibü'l-Mahlûkât*'ı ve İbnü'l-Verdî'nin '*Harîdetü'l-'Acâ'ib*'i coğrafi ve kozmografi alanda yazılan iki önemli eserdir. Bu eserler hacimli ve içindeki bilgiler hayli geniş bir alanı kapsamaktadır. Öyle ki biyoloji, coğrafya, kozmografya astroloji, mineraloji, zooloji, jeoloji, tarihî ve dinî pek çok alana dair konuyu ele almaktadır. Bu alanlarının tamamının derinlemesine incelemenin imkânı olmadığından sadece çalışmamızın konusu olan bazı şifalı bitkiler ve baharatların insan üzerindeki etkilerinin anlatıldığı bölüm ele alınmıştır.

Kazvinî'nin '*Acâibü'l-Mahlûkât*'ı bitkiler ve baharatlar konusunda oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Eserde hem bitkilerin görünüşleri hem de kullanıldıkları alanlara dair açıklamalara yer verilir. Ayrıca, bazı bitkilerin hangi hastalıklar için kullanıldığı gibi bilgiler de detaylandırılmıştır. Bu da eserin botanik açıdan değerli bir kaynak olmasını sağlamıştır. İbnü'l-Verdî'nin '*Harîdetü'l-'Acâ'ib*'i ise büyük ölçüde '*Acâibü'l-Mahlûkât*'tan etkilenmiş, hatta zaman zaman onu özetleyen bir yapıdadır. Bitkilere dair bilgiler daha az sayıda ve genellikle yüzeyseldir. Eserin amacı daha çok ansiklopedik derleme niteliğinde olduğu için bilimsel derinlikten ziyade genel bir bilgi sunumu tercih edilmiştir. Her iki eserde de bitkisel unsurlar, eserin kozmografik yapısına entegre bir şekilde verilmiş olup dönemin botanik bilgisi ile halk inanışlarının iç içe geçtiği bir anlatım biçimi benimsenmiştir. Bu durum, bitki ve baharatlara dair bilgilerin sadece bilimsel değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik anlamlar da taşıdığını göstermektedir.

Bu eserler, bitkilerin tıbbî kullanımıyla ilgili bilgiler sunduğu gibi, aynı zamanda coğrafya, zooloji ve astronomi gibi farklı bilim dallarına da katkılarda bulunmuşlardır. Her iki eser de dönemlerinin sağlık anlayışını yansıtan, zengin ve derinlemesine bilgiler içermektedir. Ancak tıbbî metinler ve tedavi edici kaynaklar olarak değerlendirilebilmelerine rağmen, daha çok ansiklopedik bir yapıya sahip olmaları ve belirli bir disipline ait olmamaları tıp literatüründe doğrudan tıp kitabı olarak kabul edilmezler. Yine de bu eserler, dönemin bitkisel tedavi anlayışını ve tedavi yöntemlerini anlamak açısından önemli bir kaynak oluşturur.

Bu çalışmada bitkilerin sadece doğrudan tüketilmediği aynı zamanda kaynatılarak suyunun içilmesi, ezilerek merhem olarak sürülmesi, suyunun veya külünün belirli bölgelerde uygulanması, yakılarak dumanının kullanılması gibi farklı uygulama biçimlerinin geliştirildiği dikkat çekmektedir. Diğer yandan bitkilerin sindirim boşaltım sistemi, cilt hastalıkları ve yaralar, sinir sistemi rahatsızlıkları, üreme sağlığı, zehirlenmelere karşı koruma gibi alanlarda bitkisel tedavilerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı bitkilerin tüketiminin beyni güçlendirdiği, zekâyı artırdığı ve belleği kuvvetlendirdiği ifade edilmiştir. Bu durum, bitkilerin yalnızca fiziksel değil, zihinsel sağlık üzerinde de önemli roller oynadığını göstermektedir.

Bitkilerin sadece besin olarak değil, aynı zamanda tıbbî amaçla da kullanıldığı; yaprak, meyve, çekirdek, kabuk ve yağlarının farklı rahatsızlıkların tedavisinde doğrudan veya dolaylı olarak uygulandığı görülmektedir. Ayrıca her bitkinin uygun dozda ve doğru şekilde kullanıldığında faydalı olabileceği gibi aşırı veya bilinçsiz tüketiminin mide rahatsızlıkları, bağırsak iltihapları ve çeşitli yan etkiler gibi olumsuz sonuçlara yol açabileceği vurgulanmıştır.

Geleneksel tıptaki uygulamaların, modern bilimsel araştırmalarla desteklenmesi halinde, bu bitkilerin günümüzde alternatif veya tamamlayıcı tıp alanında değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, hem tarihi tıbbî bilgi birikiminin korunması hem de bitkilerin modern sağlık uygulamalarındaki yerinin doğru bir şekilde belirlenebilmesi için kapsamlı bilimsel çalışmaların yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışma, bitkisel tedavi yöntemlerinin tarihsel köklerini anlamak ve modern tıbbın bu mirastan nasıl faydalanabileceğine dair bir temel oluşturmak adına önemli bir adım teşkil etmektedir. Gelecek araştırmalarda bitkilerin etken maddeleri, farmakolojik etkileri ve klinik uygulama potansiyelleri daha ayrıntılı şekilde incelenmelidir. Sonuç olarak, *'Acâibü'l-Mahlûkât* ve *Harîdetü'l-'Acâ'ib* sadece coğrafya ve kozmografya ile ilgili değil, aynı zamanda sağlık, tıp ve halk kültürü açısından da kıymetli bilgilere sahiptir. Bu eserler hem akademik hem de halk arasında, şifalı bitkilerin tıbbî kullanımları hakkında daha geniş bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlar ve günümüz bilim dünyasında da önemini korur.

Kaynaklar

- Abbâs el-Azzâvî. (1957). *Ta'rîf bi'l-Müerrihîn fî Ahdi'l-Mogûl ve't-Türkmân*. Şeriketü't-Ticare. (In Arabic).
- Ağarı, M. (2009). Kazvinî'nin *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*'ı (İnceleme-Değerlendirme). Kitabevi Yayınları.
- Alkan, H. (2024). İbnü'l-Verdî, eseri ve İslâm medeniyetine katkıları. *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 14–24.
- Amari, M. (1854). *Storia dei Musulmani di Sicilia* (Vol. 1). Felice Le Monnier. (In Italian).
- Anonim. (2008). *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l Mağrib* (Nşr. V. Minorsky) (Çev. A. Duman & M. Ağarı). Kitabevi Yayınları. (In Persian).
- Baytop, T. (1994). Eczacılık. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 386–388). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilge, M. L. (2000). İbnü'l-Verdî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 21, ss. 238–239). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Çelebi, K. (2007). *Keşfü’z-Zunûn* (Çev. R. Balcı) (C. 1–2). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (In Arabic).
- Demirbağ, B. C., & Güngörmüş, Z. (2012). Vitiligo. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 11(1), 41–50.
- Doğramacıoğlu, H. (2017). Osmanlı’dan günümüze Dr. Besim Ömer Akalın’ın kaleminden üzüm ile tedavi. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 86–95.
- Erdoğan, U., & Günaldı, Ö. (2016). Siyatalji. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 8(1), 20–23.
- Hasan b. Ahmed b. el-Mühellebî. (2006). *Mesâlik ve’l-Memâlik* (Thk. T. Halef). Tekvin Yayınları. (In Arabic).
- Hasan b. Ahmed b. el-Mühellebî. (2023). *Kitâbu’l-Azîzî (Mesâlik ve’l-Memâlik)* (Çev. M. Ağarı). Ayışığı Yayınları. (In Arabic).
- Hinz, W. (1990). *İslâm’da ağırlık ölçüleri* (Çev. A. Sevim). Edebiyat Fakültesi Basımevi. (In German).
- İbn İyâs el-Hanefî. (1982). *Bedâiü’z-Zuhûr fî Vekâii’d-Duhûr* (Thk. M. Mustafa) (C. 1). Hey’etü’l-Misriyyetü’l-Amme li’l-Kitâb. (In Arabic).
- İbn Sînâ. (2022). *Kânûn fî’t-Tıb kitabından şifalı bitkiler ve baharatlar* (Çev. M. Uysal). Endülüs Yayınları. (In Arabic).
- İbnü’l-Verdî. (1991). *Harîdetü’l-‘Acâ’ib ve Ferîdetü’l-Garâ’ib* (Tsh. M. Fahuri). Dârü’s-Şarki’l-Arabi. (In Arabic).
- İstahrî. (2015). *Mesâlikü’l-Memâlik (Ülkelerin Yolları)* (Çev. M. Ağarı). Ayışığı Yayınları. (In Arabic).
- Kehhâle, Ö. R. (1993). *Mu’cemü’l-Müellifîn* (C. 2). Müessesetü’r-Risâle. (In Arabic).
- Krachovsky, I. (1963). *Tarihü’l-Edebi’l-Cografıyyi’l-Arabi* (Trc. S. O. Haşim) (C. 2). Dârü’s-Sekâfe. (In Russian).
- Sariyannis, M. (2015). Aja’ib ve Ghara’ib: Ottoman collections of mirabilia and perceptions of the supernatural. *Der Islam*, 92(2), 442–467.
- Zekeriyyâ b. Mahmûd el-Kazvinî. (2000). *‘Acâibü’l-Mahlûkât ve Garâ’ibü’l-Mevcûdat*. Matbaatü’l-Alamî. (In Arabic).
- Zekeriyyâ b. Mahmûd el-Kazvinî. (ts.). *Âsâru’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd*. Dâru Sadır. (In Arabic).
- Zekî Muhammed Hasan. (1981). *Rehhâletü’l-Müslimûn fî Usûri’l-Vustâ*. Dârü’r-Raidi’l-Arabi. (In Arabic).